

ТЕНДЕНЦІЇ, ОСОБЛИВОСТІ ТА ЧИННИКИ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНО-ПРОДУКТИВНОГО ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ¹

TRENDS, FEATURES AND FACTORS OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY OF AGRO-PRODUCTIVE PRODUCTION OF UKRAINE

УДК 339.5: 338.43 (045)

<https://doi.org/10.32843/bse.50-6>

Середа С.А.

к.е.н., доцент, доцент кафедри
обліку та оподаткування
Вінницький торговельно-економічний
інститут
Київського національного
торговельно-економічного університету

Seheda Serhii

Vinnitsia Institute
of Trade and Economics
of Kyiv National University
of Trade and Economics

У статті обґрунтовано сировинну спрямованість українського експорту аграрно-продовольчих товарів, передусім зернових та олійних культур. Виявлено значне зростання частки їх експорту по відношенню до загального виробництва в країні. Доведено, що основними причинами такого стану є як об'єктивні (кон'юнктура зовнішнього ринку, невідповідність темпів збільшення виробництва продукції і темпів нарощування промислових потужностей із новітньою технологією глибокої переробки сільськогосподарської продукції й отримання нових продуктів різних напрямів використання) так і суб'єктивні (швидка оборотність капіталу) причини. Доведено, що основними соціально-економічними передумовами зовнішньоекономічної діяльності аграрно-продовольчого виробництва є межі географічного розташування країни, багатство природних та кліматичних умов, у тому числі земельних, розвинений духовно та інтелектуально трудовий потенціал.

Ключові слова: аграрно-продовольча продукція, аграрний сектор, товарна структура, експорт, сировинна спрямованість, ринок, зовнішня торгівля, додана вартість.

В статті обґрунтовано сировинну спрямованість українського експорту аграрно-

продовольствених товарів, в первую очередь зерновых и масличных культур. Выявлен значительный рост доли их экспорта по отношению к общему производству в стране. Доказано, что основными причинами такого положения являются как объективные (конъюнктура внешнего рынка, несоответствие темпов роста производства продукции и темпов наращивания промышленных мощностей по новейшей технологии глубокой переработки сельскохозяйственной продукции и получения новых продуктов различных направлений использования), так и субъективные (быстрая оборачиваемость капитала) причины. Доказано, что основными социально-экономическими предпосылками внешнеэкономической деятельности аграрно-продовольственного производства являются границы географического расположения страны, богатство природных и климатических условий, в том числе земельных, хорошо развитый духовно и интеллектуально трудовой потенциал.

Ключевые слова: аграрно-продовольственная продукция, аграрный сектор, товарная структура, экспорт, сырьевая направленность, рынок, внешняя торговля, добавленная стоимость.

In the sphere of agro-productive production, the foreign economic activity of Ukraine is being carried out in the conditions of different level of innovativeness of development of national economy and economy of developed countries of the world, and, consequently, inequality of organizational, logistical, financial, economic and technological ensuring competitiveness of commodity products, which makes it vulnerable not only in the world markets, but also in the domestic market. Agro-food products occupy an important place in the foreign economic activity of Ukraine ensuring the vital activity of society. The structure of Ukrainian exports of agri-food products is dominated by commodity products, primarily cereals and oilseeds. A significant increase in the share of their exports in relation to the total production in the country is revealed. It is proved that the main reasons for this state of affairs are both objective reasons (external market conditions, inconsistency of production growth rates and industrial capacity growth rates with the latest technology of deep processing of agricultural products and receipt of new products of different uses) and sub ' active reasons (rapid capital turnover). The main socio-economic preconditions for foreign economic activity of agro-food production are the boundaries of the geographical location of the country, the wealth of natural and climatic conditions, including land, developed spiritually and intellectually labour potential. Geographic boundaries require the development of diversified ties and relationships with neighboring countries (economic, trade, cultural, etc.) and an in-depth knowledge of their national characteristics. Systematic socio-economic ties and relationships are a source of mutual enrichment and integration in many areas of development. Organic combination of natural and human resources is a major socio-economic potential, rational expansion and use of which, in accordance with the laws of nature and society, is the basis for increasing agricultural production, food security and the formation of export resources, which requires diversification of production channels.

Key words: agrarian and food products, agrarian sector, commodity structure, export, raw material orientation, market, foreign trade, value added.

Постановка проблеми. Глобалізаційні трансформаційні процеси організаційного та фінансово-економічного характеру активізували зовнішньоекономічну діяльність України. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» містить таке визначення: «Це діяльність суб'єкта господарської діяльності України та іноземного суб'єкта господарської діяльності, побудована на взаєминах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами» [1].

У сфері аграрно-продуктивного виробництва зовнішньоекономічна діяльність України здійснюється нині в умовах різного рівня інноваційності розвитку національного господарства й економіки розвинутих країн світу, а отже, нерівнозначності організаційного, матеріально-технічного, фінансово-економічного та технологічного забезпечення конкурентоспроможності товарної продукції, що робить її вразливою не тільки на світових ринках, а й на внутрішньому.

Відомі науковці відзначають, що Україна – це «країна з нерівноважними економікою та суспільно-політичним життям, з економікою переважно третього технологічного укладу та населенням, що мігрує світами у пошуку кращої долі» [2, с. 37].

¹ Виконано в межах науково-дослідної роботи, що фінансується із загального фонду державного бюджету, «Теоретико-методологічні та прикладні засади соціально-економічного розвитку аграрної сфери економіки України в умовах глобалізації» (номер державної реєстрації 0116U003210).

До того ж світове господарство, особливо розвинутих країн, має тривалий період розвитку ринкових відносин і непорівняно великий практичний досвід торговельної діяльності, тоді як національне господарство знаходиться на стадії формування національного ринку, пошуку ефективних ринкових відносин ринкових відносин невдалої трансформації структури виробництва під впливом попиту і пропозиції на світових ринках, пошуку й становлення стабільних та ефективних ринків збуту своєї продукції, зокрема аграрно-продуктової.

Аграрно-продуктові товари займають важливе місце у зовнішньоекономічній діяльності України, забезпечуючи життєдіяльність суспільства, що й визначило актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання стану та тенденцій зовнішньої торгівлі продукцією аграрного сектору України стали предметом дослідження багатьох українських учених. Серед них варто зазначити публікації Л.П. Гацької, Т.Б. Харченко та Т.О. Мурованої [3], Н.А. Карасьової [4], С.М. Кваші, В.І. Власова, Н.В. Кривенка та Б.В. Духницького [5], Т.М. Мельник та К.С. Пугачевської [6], Р.П. Мудрака [7], Т.О. Осташко [8], Є.М. Рудніченка та Л.А. Кримчак [9], С.А. Сегеди [10–12], Г.С. Федосєєвої [13] та ін.

У більшості публікацій проведено аналіз фактичного стану експорту аграрно-продовольчої продукції, обґрунтовано перспективи розширення географії експорту українських товарів. Проте у цих дослідженнях недостатньо приділяється уваги вирішенню проблеми поліпшення товарної структури зовнішньої торгівлі в умовах недостатнього забезпечення потреб внутрішнього ринку у важливих аграрно-продовольчих продуктах.

Постановка завдання. Метою дослідження є виявлення основних тенденцій, особливостей і чинників зовнішньоекономічної діяльності аграрно-продуктового виробництва в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження.

В організації зовнішньоекономічної діяльності мають місце мінливість зовнішніх ринків, невизначеність місткості за недорозвиненості національного ринку, що необґрунтовано обмежується низьким рівнем платоспроможності більшої частини населення та сільськогосподарських товаровиробників малого і середнього бізнесу. При цьому активно проявляється протекціонізм розвинутих країн світу щодо ефективного розвитку власного аграрно-продуктового виробництва, що зумовлює перевиробництво та насичення ринків у промислово-розвинутих країнах, нестабільність та падіння цін на світових ринках у результаті зміни торговельних режимів (скасування преференцій) та структурних пріоритетів зовнішньоекономічної діяльності головних експортерів сировинних товарів [5, с. 15]. Суттєвий вплив на зовнішньоекономічну діяльність мають радикальний пере-

гляд традиційних зовнішніх ринків збуту продукції вітчизняних товаровиробників, високий рівень відкритості національної економіки та геополітичний вибір курсу на євроінтеграцію, закріпленого в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС [14]. Згідно із цим документом, є потреба у взаємоузгодженні нормативно-правової бази регулювання аграрної сфери, інноваційної модернізації АПК, перегляді підходів до гарантування якості й безпеки продовольства, наближенні вітчизняних практик господарювання до стандартів передового європейського досвіду [14, с. 132].

У статті Т.Г. Васильців та В.В. Бойка наголошується, що «реалізація державної політики забезпечення продовольчої безпеки ускладнюється неврегульованістю її інституційного базису, суттєвим диспаратом між фактичними обсягами споживання основних продуктів харчування та їх науково обґрунтованими раціональними нормами, дисбалансами суб'єктно-галузевої структури виробництва аграрної продукції, посиленням імпортозалежності окремих сегментів продовольчого ринку, погіршенням економічної доступності продуктів харчування через зниження купівельної спроможності населення, загостренням невідповідності вітчизняних стандартів гарантування якості та безпеки продовольства міжнародним вимогам, занедбаним станом логістично-інфраструктурного забезпечення АПК» [15, с. 132].

Активізація зовнішньоекономічної діяльності України, що викликана посиленням глобалізаційних трансформаційних процесів у світовому господарстві, зумовлює необхідність забезпечення конкурентоспроможності товарної продукції безпосередньо в усіх та кожній сферах національної економіки включно з аграрно-продуктовою. Основу (базу) розвитку аграрно-продуктової сфери² становлять природне середовище і людина.

Аграрно-продуктове виробництво нероздільно пов'язане з природним середовищем, отже, із земельними, водними, лісовими, повітряними ресурсами, їх зональними та регіональними особливостями й якістю, що мають при цьому граничні межі не лише географічного характеру. Це потребує науково обґрунтованого їх використання для забезпечення суспільства не тільки нинішнього, а й прийдешніх поколінь стабільним виробництвом необхідних обсягів та високої якості безпечних продовольчих і непродовольчих та енергетичних товарів, виготовлених із сільськогосподарської сировини в процесі її глибокої промислової переробки.

Граничні межі географічного характеру зумовлюють доцільність розвитку різнобічних

² Уважаємо, що сфера виробництва аграрно-продуктових товарів (аграрно-продуктова сфера) включає всі галузі аграрної економіки, що пов'язані із землею, а також систему (комплекс) промислових підприємств із доробки, переробки, довготривалого зберігання та логістику, що забезпечує належну організацію й транспортування продукції до споживача.

взаємозв'язків із сусідніми країнами (економічних, торговельних, культурних та ін.), що, з одного боку, потребують поглиблення знань щодо їхніх національних особливостей, з іншого – є джерелом зародження й упровадження новітніх системних соціально-економічних відносин як джерела взаємного збагачення та встановлення добрих, міцних, стабільних торговельних взаємовідносин.

На думку В. Онищенко та І. Гужви, «...довготривалі договірні відносини на основі інвестиційної та технологічної співпраці у рамках визначених такими відносинами ланцюгів характеризують інтегрованість підприємств та країн до GVC (*Global Value Chains*). Саме така участь вигідна підприємствам та країні, тому що залучає їх до нових технологій, нового менеджменту та маркетингу, нових умов праці» [2, с. 39].

Людина, що визнана головною продуктивною силою, потребує особливої уваги з боку держави, суспільства щодо її життєдіяльності і розвитку: фізичного, інтелектуального, духовного, формування і становлення людського капіталу [9, с. 12]. Людина має необмежені можливості щодо нарощування продуктивності. Про це свідчать порівняння показники динаміки ВДВ в Україні та рівень національного доходу в розрахунку на душу населення розвинених країн світу та в Україні [16, с. 33].

Отже, природні ресурси, людські ресурси, органічне їх поєднання є важливішим соціально-економічним потенціалом, раціональне нарощування й використання якого, відповідно до вимог закону розвитку природи і суспільства, визначатиме рівень ефективності аграрно-продуктового виробництва, темпи приросту обсягів продукції та продовольчу безпеку держави і можливості формування експортних ресурсів.

Природно-кліматичні умови України, їх зональні й регіональні відмінності сприятливі для ефективного культивування багатьох видів сільськогосподарських рослин і вирощування різних видів та порід тварин і виробництва достатніх обсягів продукції для забезпечення потреб населення продовольством, сировиною промислових підприємств із переробки сільськогосподарської продукції та формування експортного потенціалу.

Сучасні економісти вважають, що «перспективність та необхідність нарощування обсягів експорту аграрно-продовольчих товарів зумовлена, по-перше, світовою демографічною ситуацією та проблемою продовольчої безпеки, а по-друге, необхідністю капіталізації суб'єктів агробізнесу» [4, с. 129]. І далі: «Саме тому особливої актуальності експорт набуває в умовах країн із транзитивною економікою, в яких формування й реалізація зовнішньоекономічної політики є формою економічного і політичного самовизначення та основою входження на рівноправних позиціях до світової економічної системи» [4, с. 130].

Проте недорозвиненість соціально-економічних відносин у напрямі «держава – людина» зумовила в результаті відставання галузі тваринництва через відсутність новітніх інноваційних технологій і високу її трудомісткість; відставання ринкової інфраструктури, зокрема недостатні темпи введення в дію промислових потужностей із глибокої переробки, доробки, довготривалого зберігання вирощеного врожаю, що відстають від приросту обсягів виробництва продукції; порушення рівноваги між розвитком галузей рослинництва і тваринництва, що обмежує біологічну переробку продукції рослинництва, а отже, призвело до її перевиробництва та недовиробництва тваринницької продукції. Це ж стосується виробництва й використання проміжної високобілкової продукції підприємств переробної промисловості. До того ж ця нерівновага поглиблюється, а масовий відтік із країни найбільш мобільної потужної робочої сили призводить до зменшення попиту на внутрішньому аграрно-продуктовому ринку, зменшуючи його місткість.

«...Негативні тенденції у структурі сільськогосподарського виробництва, небезпечні для економіки країни», – відзначає С. Поважнюк [17, с. 1-5]. Автор вважає, що «...негативні тенденції розвитку аграрного сектору полягають у його «латифундації», посиленні спеціалізації на вирощуванні та експорті зерна, зростанні імпортової залежності у матеріально-технічному забезпеченні» [17, с. 5].

Невдала трансформація структури сільськогосподарського виробництва зумовила сировинний характер експорту аграрно-продовольчої продукції, який експерти вважають основною причиною «фантастичного відставання» від розвинутих країн світу [18, с. 10]. Ми ж вважаємо, що це не причина відставання, а наслідок непродуманого господарювання, що призвело до безвідповідальності бізнес-структур перед суспільством і країною.

Сировинний характер товарної структури зовнішньої торгівлі аграрно-продуктового ринку України зумовлюється як об'єктивними, так і суб'єктивними причинами. Економічна лібералізація як нова цінність реформування національного господарства не реалізувалася. Змінився лише критерій оцінки господарювання, в основі якого – отримання прибутку будь-якою ціною і «сьогодні». У результаті в аграрному секторі переважає виснажлива модель землекористування [10, с. 77; 19, с. 36] із «пануванням» на багатьох ринках монополії та олігополії зі «спотвореною мотивацією»; проігноровано важливість застосування спеціалізованих сівозмін, що порушує дію об'єктивних економічних законів та законів розвитку природи і суспільства; порушено рівновагу між основними галузями – рослинництва і тваринництва, що обмежує створення доданої вартості, нарощування виробництва органічної продукції та загострює існуючу проблему виснаження ґрунтів.

Перевага надається малозатратним галузям зі швидким оборотом капіталу. У рослинництві культивуються кон'юнктурні культури, продукція яких має високу енергетичність та стабільний попит, необмежений на зовнішньому ринку, а саме зерно і насіння олійних, продукція яких може й використовуватися у розвинутих країнах також для виготовлення енергетичних продуктів. Фактично в Україні сформувалася модель монокультурного землеробства [19, с. 37].

Збільшення обсягів виробництва продукції переважно зернових і олійних культур відбулося без відповідного нарощування промислових потужностей із новітньою технологією глибокої переробки сільськогосподарської продукції й отримання нових продуктів різних напрямів використання: виробництва багатого асортименту якісної і безпечної продукції продовольчого споживання; виготовлення різних видів кормів, багатих білками, для згодовування тваринництву, особливо враховуючи наявність проміжної продукції промислової переробки (висівки, шроти, жом, меляса, патока та ін.), виробництво продукції технічного призначення (біоетанол, біогаз, біодизель, бетаїн та ін.), що суттєво знизило б енергетичну залежність країни від зовнішніх постачальників та зменшило б потребу в іноземній валюті [20, с. 331].

Експортуючи сировину, ми втрачаємо додану вартість. «Глибока переробка зерна у глютен, цукрові сиропи, амінокислоти та органічні кислоти створює до 300 дол. США доданої вартості на 1 тону зерна. Глибока переробка сої у білкові продукти формує 600 дол. США за тону бобів. Тобто глибока переробка 1 млн. тонн зерна і 1 млн. тонн бобів створює до 900 млн. дол. США, це 1% ВВП України» [17, с. 3].

Н.А. Карасьова стверджує: «...неприйнятна тенденція зростання частки експорту аграрної сировини порівняно з експортом напівготової і готової продукції переробної промисловості зумовлює втрату доданої вартості, яку в подальшому створюють країни-імпортери» [4, с. 140].

В. Онищенко та І. Гужа вважають, що «кардинально поліпшити регуляторне середовище зовнішньоторговельної діяльності можливо на основі механізмів надання посиленої дипломатичної, маркетингової, інформаційної та фінансової підтримки національному експортеру за прикладом Японії, Південної Кореї, Китаю та інших країн» [2, с. 33].

Проєкт під назвою «Експортна стратегія України: Дорожня карта стратегічного розвитку торгівлі на період 2017–2021 рр.» мав би сформувати вектор державного сприяння експорту продукції з високим рівнем доданої вартості; інноваційним потенціалом і сприянням розвитку малого та середнього бізнесу [21]. Проте, як уважають В. Онищенко та І. Гужа, проєкт має низку істотних вад, тому потребує ретельного доопрацювання [2, с. 37].

На зміну структури аграрного виробництва суттєвий вплив має, зокрема, зменшення поголів'я тварин, що також посприяло перевиробництву основних видів продукції рослинництва, а саме зерна та насіння і плодів олійних культур. У результаті зміни структури використання продукції особливо знизилася частка витрат зернопродукції на корми. Експорт продукції зернових і зернобобових становить у 2018 р. 61,3% обсягів виробництва та свідчить про сировинний характер галузі, що зумовлено відставанням відповідно до зростання виробництва, введення в дію виробничих потужностей із доробки, промислової переробки, зберігання й утилізації та призводить до збільшення експорту зерна як сировини, недоотримання ефекту та інших негараздів. Водночас починаючи з 2010 р. зростає частка імпорту зерна і зернобобових з 2,6% до 5,0% у 2018 р.

Стагнація розвитку галузей тваринництва, особливо скотарства і підгалузі молочного скотарства, зумовлена не тільки високою її трудомісткістю, а й занепадом кормовиробництва в результаті зміни структури посівів сільськогосподарських культур. Це призвело до зменшення виробництва та недоспоживання м'яса і м'ясопродуктів, молока та молокопродуктів, що викликає потребу їх імпорту. Нині споживання у розрахунку на одну особу молока і молочних продуктів у перерахунку на молоко за досліджуваний період зменшилося на 1,4 кг і в 2018 р. становило 197,7 кг на особу, або 52,0% від раціональної норми харчування.

В останні роки простежуються стабільно низькі обсяги виробництва м'яса у живій вазі, теж у розрахунку на одну особу, що зумовлює незаповненість ємності внутрішнього ринку м'яса і м'ясопродуктів та спонукає до імпорту. Так, пропозиція м'яса та м'ясопродуктів у розрахунку на одну особу за 2000–2018 рр. хоча й зросла в 1,6 рази, проте становила лише 55,7 кг, але по відношенню до рекомендованої норми споживання (80 кг) сягає лише 66,0%, що потребує нарощувати обсяги [22, с. 41–42].

Нарощування обсягів споживання м'яса та м'ясопродуктів відбулося в результаті збільшення імпорту, частка якого підвищилася у споживанні з 2,3% до 10,6%, хоча за роками спостерігаються суттєві відмінності [10, с. 75]. Разом із тим частка експорту у відсотках до виробництва порівняно з 2000 р. зросла з 9,8% до 15,1%, що зумовлено зростаючим попитом на зовнішніх ринках. Водночас внутрішнє споживання м'яса і м'ясопродуктів не відповідає рекомендованим нормам і не є мотиватором нарощування виробництва.

Подальше нарощування поголів'я тварин, зокрема ВРХ, у тому числі корів, є важливим не тільки для зниження господарських і економічних ризиків, спричинених сировинним характером експорту, а й для забезпечення населення повноцінним збалансованим харчуванням, бути

мотиваційним чинником розширення зовнішньоторговельної діяльності та джерелом збільшення валютних надходжень. Це може суттєво зменшити залежність країни від зовнішніх запозичень, а також скоротити витрати на імпорту продукції, виробництво якої доцільно зосередити в Україні.

Дослідження динаміки обсягів виробництва й експорту насіння і плодів олійних культур свідчить про те, що тут теж спостерігається виключно експортоорієнтоване виробництво (табл. 1). Експорт соєвих бобів у 2018 р. становив 50,24% від виробництва, насіння ріпаку – 88,73%. По обох культурах ціна імпорту суттєво перевищувала ціну експорту продукції. Винятком у цій групі є лише соняшник, експорт насіння якого протягом 2015–2018 рр. не перевищував 1,4% від валового виробництва. Дана ситуація є наслідком уведення експортного мита на насіння соняшнику в 1999 р. в розмірі 23%, яке в 2001 р. було знижено до 17% [23].

Це слугувало досить сильним поштовхом для організації промислової переробки насіння соняшнику. Відповідно, було здійснено переорієнтацію на експорт соняшникової олії, хоча щорічне зни-

ження експортного мита на насіння соняшнику з 2007 р. досягло ставки 10% у 2013 р. Це дало змогу в 2017 р. отримати 5,7 млрд. дол. США валютних надходжень країни, що становить 13,3% у структурі загального товарного експорту України.

Незважаючи на сприятливі природно-кліматичні умови для культивування багатьох і різноманітних видів сільськогосподарських культур, Україна у великих обсягах імпортує аграрно-продовольчу продукцію, що зумовлено низкою причин, серед яких – зростаючий попит споживачів, особливо з великими статками, на окремі види продукції, виробництво якої неможливе або обмежене невідповідністю природно-кліматичних умов або організаційними негараздами (субтропічні культури, цитрусові та інші екзотичні культури), ранні овочеві культури. Вагомою причиною до зростання імпорту, особливо матеріально-технічних ресурсів, є посилений інтерес співвітчизників до нових видів продуктів, а також потреба й необхідність пізнання, освоєння й упровадження новітніх технологій і інноваційних продуктів, якими володіють розвинуті країни світу у виробничій,

Таблиця 1

Експорт-імпорту насіння олійних культур в Україні

Показник	Рік					Відхилення 2018 р до 2011 р	
	2011	2015	2016	2017	2018	+/-	%
<i>Насіння соняшнику</i>							
Обсяги експорту, тис т	406,0	47,7	196,6	73,2	58,7	-347,3	14,46
У % до виробництва	4,68	0,43	1,44	0,60	0,41	-4,27 в.п	-
Вартість експорту, млн дол.	247,4	20,9	75,6	29,7	28,2	-219,2	11,40
Ціна експорту 1 т, дол. США	609,17	438,25	384,65	406,02	480,90	-128,27	78,94
Обсяги імпорту, тис т	13,3	14,0	24,2	24,8	29,9	16,6	224,81
Вартість імпорту, млн дол.	108,5	113,2	206,1	230,3	258,3	149,8	238,06
Ціна імпорту 1 т, дол. США	8162,07	8068,42	8504,66	9274,40	8642,97	480,90	105,89
Перевищення ціни імпорту над ціною експорту, дол./т	7552,90	7630,17	8120,01	8868,38	8162,03	609,13	108,06
<i>Соєві боби</i>							
Обсяги експорту, тис т	1096,3	2199,0	2735,7	2866,5	2241,0	1144,7	204,41
У % до виробництва	48,41	55,94	63,96	73,68	50,24	1,83 в.п.	-
Вартість експорту, млн дол.	468,7	806,9	985,5	1059,6	831,2	362,5	177,34
Ціна експорту 1 т, дол.	427,56	366,93	360,24	369,64	370,90	-56,66	86,75
Імпорту, тис т	2,1	4,0	5,2	9,8	5,3	3,2	252,38
Вартість імпорту, млн дол.	2,1	5,2	4,9	5,8	3,9	1,8	185,71
Ціна імпорту 1 т, дол.	995,78	1311,45	937,58	591,35	727,63	-268,15	73,07
Перевищення ціни імпорту над ціною експорту, дол./т	568,22	944,52	577,34	221,71	356,72	-211,50	62,78
<i>Насіння ріпаку</i>							
Обсяг експорту, тис т	1010,7	1435,0	994,0	2136,2	2440,6	1429,9	241,48
У % до виробництва	70,32	82,58	86,14	97,34	88,73	18,41 в.п.	-
Вартість експорту, млн дол.	630,5	570,1	392,5	881,5	1010,9	380,4	160,33
Ціна експорту 1 т, дол.	623,85	397,30	394,85	412,67	414,22	-209,63	66,40
Обсяг імпорту, тис т	3,1	2,0	5,6	6,5	9,8	6,7	316,13
Вартість імпорту, дол.	32,3	19,6	22,8	32,3	32,4	0,1	100,31
Ціна імпорту 1 т, дол.	10309,81	9516,25	4075,67	4988,10	3323,22	-6986,59	32,23
Перевищення ціни імпорту над ціною експорту, дол./т	9685,96	9118,95	3680,82	4575,43	2909,02	-6776,94	30,03

Джерело: розраховано автором за даними [24; 25]

управлінській, інформаційній та науковій сферах, що забезпечує вищі стандарти якості продукції, продуктивності землі й праці.

Зростання імпорту аграрно-продуктових товарів зумовлене також звуженням структури їх виробництва в результаті необґрунтованого розширення посівів зернових і олійних культур, продукція яких є малозатратною і прибутковою та досить кон'юнктурною на зовнішньому ринку.

Суттєвою причиною нарощування імпорту є відсутність мотиваційного чинника підвищення інноваційності виготовлення високотехнологічних продуктів і готових до використання в аграрному секторі інтелектуалізованих систем машин та механізмів, адаптованих до місцевих агрокліматичних умов, що зумовлено залишковим принципом фінансування наукових досліджень вітчизняної аграрної науки. Залишковий принцип фінансування науки та невідповідність її обсягів потребам, особливо неприйнятних у зв'язку з активною зміною природно-кліматичних умов, потребує розвитку селекції виробництва й випробування нових сортів і гібридів сільськогосподарських рослин, адаптованих до таких змін з урахуванням місцевих, регіональних і зональних особливостей.

Автори монографії Житомирського національного агроекологічного університету вважають, що «імпорт є безальтернативним для України видом зовнішньоекономічної діяльності та ключовим показником обсягів міжнародної торгівлі» [26, с. 548]. На їхню думку, «імпорт виступає одним із джерел забезпечення потреб населення аграрно-продовольчою продукцією та є одним із чинників світової конкуренції. Ми вважаємо, що імпорт аграрно-продовольчої продукції свідчить про зростаючий інтерес споживачів до нових незвичних продуктів та урізноманітнення своїх уподобань, що особливо характерно для споживачів із вищими доходами і матеріальними статками» [26, с. 549].

Автори монографії наводять п'ять причин безальтернативності імпорту, серед яких називають переваги імпортової продукції перед вітчизняною, насамперед за якістю та безпечністю за рахунок дії високого рівня європейських та світових стандартів і високої професійної підготовки персоналу (маркетологів, спеціалістів із продажу, консультантів). Але ж стандарти самі по собі не вирішують проблеми якості і безпечності продукції. Отже, дане твердження є дуже суб'єктивним і не зовсім правильним.

До того ж твердження щодо безальтернативності імпорту аграрно-продовольчої продукції не є коректним, бо стримує пошуки шляхів нарощування власного виробництва, розширення його видової й асортиментної структури, впровадження нових інноваційних технологій, поліпшення якісних характеристик та підвищення конкурентоспроможності.

Твердження про «низький рівень ефективності сільського господарства, зокрема внаслідок зна-

чних витрат на стадії виробництва і переробки сільськогосподарської продукції» як одна з причин безальтернативності імпорту не є аргументованим, бо національна економіка має організаційно-економічні можливості щодо вирішення цієї проблеми:

- створення організаційних і фінансових умов для прискореного введення в експлуатацію промислових потужностей із глибокої переробки, доробки, промислового зберігання (холодильних і морозильних технологій) аграрно-продовольчої продукції і доведення її до споживача;

- забезпечення мотивацій зростання заробітної плати працюючих та підвищення доходів населення як одного з чинників прискореного розвитку виробництва, його інноваційності та активізації попиту на внутрішньому ринку.

Суперечливим є твердження про те, що причиною «безальтернативності» імпорту є «прогресуюче відставання сільського господарства у сфері інновацій від високо розвинутих країн світу, що зумовлює стимулювання ввозу високотехнологічних готових товарів та виробів для сільського господарства, а саме сільськогосподарських машин, тракторів, комбайнів». У дійсності «ввезення» не є стимулюючим чинником, бо змушує ввозити сільськогосподарські машини, обладнання та механізми через відсутність їх достатнього виробництва в Україні. До того ж ввозиться здебільшого не нова техніка, а така, що вже використовувалася у виробництві і потребує більших витрат на ремонт чи відновлення, причому витрат валюти, що обмежує інвестування інноваційних процесів у сільськогосподарському машинобудуванні як результатів наукових досліджень та наукового пошуку.

Однією з причин «безальтернативності імпорту» автори називають «дефіцит або відсутність певних видів агропродукції (субтропічні культури, готові харчові товари)». Щодо дефіциту субтропічних культур немає заперечень. Природно-кліматичні умови України є не зовсім сприятливими для їх вирощування і тому їх закупівля по імпорту за валюту є незаперечним фактом, те ж стосується окремих видів харчових продуктів, що вироблені на основі продукції субтропічних культур і користуються попитом споживачів в Україні.

Щодо безальтернативності імпорту готових харчових продуктів, то це питання досить суперечливе, адже не всі продукти, що виробляються на інших континентах, є корисними й безпечними для організму жителів України, наприклад пальмова олія. Тим більше що в Україні є можливість виробляти багатий асортимент традиційних олій (соняшникова, льняна, рижієва, кукурудзяна, ріпакова, горіхова та ін.).

Експансія імпорту продукції і товарів в Україну зумовлена чинниками дещо іншого характеру. Серед них слід назвати запізнілий перехід до ринку економіки України, відсутність сформованих

мотиваційних ринкових відносин, що зумовлено адміністративним характером управління економічними процесами і на разі стримується недорозвиненістю ринкової інфраструктури, відсутність у менеджерів достатнього досвіду технології управління мінливими ринковими процесами на відміну від колег у розвинених країнах світу, володіння навиками ринкових відносин та недостатній досвід щодо швидкої реакції на зміну ринкової кон'юнктури.

Висновки з проведеного дослідження. Узагальнення літературних джерел із питання зовнішньоекономічної діяльності та результати дослідження дали змогу зробити такі висновки і пропозиції.

Основними соціально-економічними передумовами зовнішньоекономічної діяльності аграрно-продуктового виробництва є граничні межі географічного розміщення країни, багатство природно-кліматичних умов включно із землею, розвинений духовно й інтелектуально трудовий потенціал.

Граничні межі географічного характеру потребують розвитку різнобічних зв'язків і взаємовідносин із сусідніми країнами (економічних, торговельних, культурних та ін.) та поглиблених знань щодо їхніх національних особливостей. Систематичні соціально-економічні зв'язки і взаємовідносини є джерелом взаємного збагачення та їх інтегрованості у багатьох напрямках розвитку.

Природно-кліматичні умови, їхні зональні, регіональні та місцеві відмінності, як показала багаторічна практика, сприятливі для культивування багатьох видів сільськогосподарських культур і розведення різних видів та порід тварин і птахів та виробництва достатніх обсягів продукції для забезпечення потреб населення, сировиною промислових переробних підприємств та виготовлення продовольчих товарів широкого асортименту, товарів повсякденного вжитку, будівельних матеріалів, енергетичних та інших ресурсів.

Органічне поєднання природних і людських ресурсів є важливішим соціально-економічним потенціалом, раціональне нарощування й використання якого, відповідно до дії законів розвитку природи і суспільства, є базою нарощування аграрно-продуктового виробництва, забезпечення продовольчої безпеки та формування експортних ресурсів, що потребує диверсифікації каналів реалізації продукції.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України № 959-XII від 16 квітня 1991 р. *Відомості Верховної Ради*. 1991. № 29. Ст. 377.
2. Онищенко В., Гужва І. Стимулювання національного експорту. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2017. № 6. С. 33–47.
3. Hatska L.P., Kharchenko T.V., Murovana T.O. The problems and prospects of the development of international trade in Ukraine. *Бізнес Інформ*. 2018. № 10. С. 57–62.

4. Карасьова Н.А. Глобалізаційні детермінанти експортоорієнтованого розвитку аграрного сектора України. *Міжнародна економічна політика*. 2014. № 1(20). С. 129–151.

5. Імпорт агропродовольчої продукції та можливості його заміщення національним виробництвом / С.М. Кваша та ін. *Економіка АПК*. 2014. № 5. С. 11–21.

6. Мельник Т.М., Пугачевська К.С. Тенденції розвитку експорту України в умовах євроінтеграції. *Бізнес Інформ*. 2017. № 10. С. 66–73.

7. Мудрак Р.П. Експорт українського продовольства: стан, тенденції, причини. *Економіка України*. 2014. № 5(630). С. 70–79.

8. Осташко Т.О. Експорт агропродовольчих товарів у ЄС: перспективи і завдання. *Економіка і прогнозування*. 2016. № 1. С. 83–94.

9. Рудніченко Є.М., Кримчак Л.А. Дослідження стану та тенденцій зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств в умовах активізації євроінтеграційних процесів. *Бізнес Інформ*. 2017. № 9. С. 39–44.

10. Сегеда С.А. Аграрно-продовольча продукція в товарній структурі зовнішньої торгівлі України. *Економіка АПК*. 2019. № 2. С. 73–83.

11. Сегеда С.А. Тенденції та структура імпорту аграрно-продовольчої продукції. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія «Економічні науки»*. 2019. № 4. С. 172–190.

12. Сегеда С.А. Аналіз і оцінка тенденцій та структури імпорту засобів виробництва аграрного сектору економіки. *Агросвіт*. 2020. № 3. С. 27–37.

13. Федосєєва Г.С. Особливості реалізації зовнішньоекономічної політики на сільськогосподарському ринку: проблемні аспекти та перспективи. *Бізнес Інформ*. 2018. № 1. С. 60–64.

14. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16.09.2014. № 1678-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 40. Ст. 2021.

15. Васильців Т.Г., Бойко В.В. Стратегічні пріоритети державної політики забезпечення продовольчої безпеки України. *Стратегічна панорама*. 2017. № 2. С. 132–137.

16. Людський капітал у системі соціально-економічних відносин / М.Ю. Коденська та ін. Умань : Видавець Сочинський М.М., 2017, 172 с.

17. Поважнюк С. Аграрна супер-країна чи ілюзія зростання. *Економічна правда*. 28.01.2019. С. 1/7–5/7.

18. Следзь С., Садохін В. Хибна спеціалізація країни – це не фатум. *Дзеркало тижня*. 2018. № 13.

19. Коденська М.Ю., Сегеда С.А. Закономірності розвитку аграрно-промислового виробництва та ефективність його функціонування. *Економіка АПК*. 2018. № 6. С. 30–39.

20. Сегеда С.А., Кафлевська С.Г., Пронько Л.М. Перспективи розвитку виробництва біопалива у Вінницькій області. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнічного університету (економічні науки)*. 2010. № 2(10). С. 329–334.

21. Про схвалення Експортної стратегії України («дорожньої карти» стратегічного розвитку торгівлі) : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.12.2017. № 1017-р. URL : <http://www.kmu.gov.ua/pras> (дата звернення: 06.03.2020).

22. Seheda S.A. Аграрно-продовольче забезпечення населення України. *Економіка АПК*. 2017. № 10. С. 40–48.

23. Про ставки вивізного (експортного) мита на насіння деяких видів олійних культур : Закон України від 10.09.1999. № 1033-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 44. Ст. 389.

24. Державна служба статистики України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_uzed.htm (дата звернення: 06.03.2020).

25. Державна фіскальна служба України. URL : <http://www.sfs.gov.ua/ms/> (дата звернення: 06.03.2020).

26. Кон'юнктура та перспективи розвитку світових аграрних ринків : монографія / І.М. Волкова та ін. ; за ред. Т.О. Зінчук. Київ: Центр учбової літератури, 2013. 672 с. .

REFERENCES:

1. Pro zovnishnoekonomichnu diialnist: Zakon Ukrainy vid 16.04.1991 № 959-XII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*, 29. [in Ukrainian]

2. Onyshchenko V., Huzhva I. (2017). Stymuliuvannya natsionalnogo eksportu [Stimulation of national export]. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*. 6. 33–47.

3. Hatska L.P., Kharchenko T.B., Murovana T.O. The problems and prospects of the development of international trade in Ukraine. *Бізнес Інформ*. 2018. № 10. С. 57–62.

4. Karasova N.A. (2014). Hlobalizatsiini determinanty eksportoorientovanoho rozvytku ahrarnoho sektora Ukrainy [Globalization determinants of export-oriented development of the agrarian sector of Ukraine]. *Mizhnarodna ekonomichna polityka*, 1. 129–151.

5. Kvasha S.M., Vlasov V.I., Kryvenko N.V., Dukhnytskyi B.V. (2014). Import ahroprodovolchoi produktsii ta mozhlyvosti yoho zamishchennia natsionalnym vyrobnytstvom [Imports of agro-food products and the possibility of replacing them with national production]. *Економіка АПК*. 5. 11–21.

6. Melnyk T.M., Puhachevska K.S. (2017). Tendentsii rozvytku eksportu Ukrainy v umovakh yevrointehratsii [The Tendencies in Ukraine's Exports Development in the Context of European Integration]. *Biznes Inform*. 10. 66–73.

7. Mudrak R.P. (2014). Eksport ukrainskoho prodovolstva: stan, tendentsii, prychny [Exports of Ukrainian food: status, trends, causes]. *Економіка України*. 5. 70–79.

8. Ostashko T. O. (2016). Eksport ahroprodovolchychk tovariv u YeS: perspektyvy i zavdannia [Agri-food exports to the EU: outlook and goals]. *Економіка і прогностування*. 1. 83–94.

9. Rudnichenko Ye.M., Krymchak L.A. (2017). Doslidzhennia stanu ta tendentsii zovnishnoekonomichnoi diialnosti vitchyznianykh pidpriemstv v umovakh aktyvizatsii yevrointehratsiinykh protsesiv [Studying the status and tendencies of foreign economic activities of domestic enterprises in the context of the intensification of the European integration processes]. *Biznes Inform*. 9. 39–44.

10. Seheda S.A. (2019). Ahrarno-prodovolcha produktsiia v tovarnii strukturii zovnishnoi torhivli Ukrainy [Agro-food products in commodity structure of the foreign trade of Ukraine]. *Економіка АПК*. 2. 73–83

11. Seheda S.A. (2019). Tendentsii ta struktura importu ahrarno-prodovolchoi produktsii [Trends and structure of agricultural products]. *Bulletin of the Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University. Economic Sciences*, Issues 4. 172–190.

12. Seheda S.A. (2020). Analiz i otsinka tendentsii ta struktury importu zasobiv vyrobnytsva ahrarnoho sektoru ekonomiky [Analysis and evaluation of trends and structures imports of agricultural economy production products]. *Agrosvit*. № 3. 27–37.

13. Fedosieieva H.S. (2018). Osoblyvosti realizatsii zovnishnoekonomichnoi polityky na silskohospodarskomu rynku: problemni aspekty ta perspektyvy [The peculiarities of the foreign economic policy implementation in the agricultural market: problematic aspects and prospects]. *Biznes Inform*. 1. 60–64.

14. Pro ratyfikatsiiu Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnyim derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony : Zakon Ukrainy vid 16.09.2014. № 1678-VII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*, 40.

15. Vasylytsiv T.H., Boiko V.V. (2017). Stratehichni priority derzhavnoi polityky zabezpechennia prodovolchoi bezpeky Ukrainy [Strategic priorities of the state food security policy of Ukraine]. *Stratehichna panorama*. 2. 132–137.

16. Kodenska M.Yu., Nesterchuk Yu.O., Sokoliuk S., Sokoliuk K.Yu. Liudskyi kapital v systemi sotsialno-ekonomichnykh vidnosyn [Human capital in the system of socio-economic relations]. Uman: Vydavets Sochynskyi M.M., 2017, 172 s.

17. Povazhniuk Serhii. Ahrarna super-kraina chy iluziia zrostantia. *Економична правда*. 28.01.2019.

18. Sledz S. Sadokhin V. Khybna spetsializatsiia krainy – tse ne fatum. *Dzerkalo tyzhnia*. 2018. № 13.

19. Kodenska M.lu., Seheda S.A. (2018). Zakonomirnosti rozvytku ahrarno-promyslovoho vyrobnytstva ta efektyvnist yoho funktsionuvannia [Regularities of development of agro-industrial production and the efficiency of its functioning]. *Економіка АПК*. 6. 30-39 [in Ukrainian]

20. Seheda S.A., Kaflevska S.H., Pronko L.M. (2010). Perspektyvy rozvytku vyrobnytstva boipalyva y Vinnytskii oblasti [Prospects for development of biofuel production in Vinnytsia region]. *Collection of scientific works of the Tavria State Agrotechnological University*. № 2(10). 329–334.

21. Pro skhvalennia eksportnoi stratehii Ukrainy ("dorozhnoi karty" stratehichnoho rozvytku torhivli): Rozporiadzhennia kabinetu ministriv Ukrainy vid 27.12.2017. № 1017-r. URL : <http://www.kmu.gov.ua/npas> (accessed 6 March 2020).

22. Seheda S.A. (2017). Ahrarno-prodovolche zabezpechennia naseleennia Ukrainy [Agrarian and food support of the population of Ukraine]. *Економіка АПК*. 10. 40–48

23. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_uzed.htm (accessed 6 March 2020).

24. Derzhavna fiskalna sluzhba Ukrainy. URL : <http://www.sfs.gov.ua/ms/> (accessed 6 March 2020).

25. Pro stavky vyviznogo (eksportnogo) myta na nasinnia deiakykh vydiv oliinykh kultur : Zakon Ukrainy vid 10.09.1999. № 1033-XIV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*, 44. [in Ukrainian]

26. Koniunktura ta perspektyvy rozvytku svitovykh ahrarnykh rynkiv (2013). Monohrafiia. Kolektyv avtoriv: Volkova I.M., Varchenko O.M., Dankevych V.Ie., Zinchuk T.O., Kutsmus N.F., Mykhailova L.I., Romanchuk O.M., Skydan O.V., Stepanenko N.I., Usiuk T.V. K.: Tsentru uchbovoi literatury [in Ukrainian]